

4. Iedzīvotāju uzskaitē un sociāldemogrāfisko apsekojumu pieredze

Silvija Kristapsone, Ināra Kantāne

Lai raksturotu kādas teritorijas demogrāfisko situāciju, parasti analizē iedzīvotāju skaitu un tā izmaiņu dinamiku, novērtējot arī iedzīvotāju vecumstruktūras izmaiņas un faktorus, kas ietekmē šīs izmaiņas. Sākotnēji šo informāciju nodrošina tautas skaitīšana, kuras mērķis ir noskaidrot iedzīvotāju skaitu konkrētā teritorijā vai valstī. Iedzīvotāju uzskaites laikā ne tikai noskaidro, cik ir iedzīvotāju, bet arī ievāc plašāku informāciju, piemēram, vai konkrētais indivīds ir precējies, cik viņam ir bērnu, kādā mājā dzīvo viņa ģimene, kāds ir izglītības līmenis, kur viņš strādā u. tml. Šī papildu informācija ir ļoti nozīmīga, jo, piemēram, ziņas par iedzīvotāju izglītības līmeni līdz šim faktiski ir iegūtas tautas skaitīšanā. Laikā starp tām raksturīgākās ziņas par iedzīvotājiem iegūst dažādos apsekojumos.

Iedzīvotāju skaita un sastāva uzskaitē

Kopš Latvijas Republikas nodibināšanas 1918. gadā tautas skaitīšanas notikušas 1920., 1925., 1930., 1935., 1959., 1970., 1979., 1989., 2000. un 2011. gadā. Visu starpkaru periodā veikto tautas skaitīšanu dati attiecas uz to Latvijas Republikas teritoriju, kāda tā bija laikposmā starp abiem pasaules kariem. Tas rada zināmas neatbilstības, salīdzinot 1920.–1935. gada tautas skaitīšanas datus ar datiem, kas iegūti tautas skaitīšanā pēc Otrā pasaules kara. Nereti grūtības rada arī citu rādītāju salīdzināšana, jo tautas skaitīšanu metodoloģijas ir bijušas atšķirīgas.

Ziņas par iedzīvotājiem apkopo un sistematizē Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (turpmāk – PMLP), kas tika izveidota 1991. gada 19. aprīlī, un tā savas kompetences ietvaros īsteno valsts migrācijas un patvēruma politiku, nosaka personu tiesisko statusu, uzskaita iedzīvotājus valstī, izsniedz ceļošanas un personu apliecinošus dokumentus. Iedzīvotāju reģistrs ir viena no valstiski nozīmīgākajām datubāzēm. Reģistrs ir izveidots kā vienota valsts iedzīvotāju uzskaites sistēma. Tajā tiek uzkrāta informācija par iedzīvotāju vārdu, uzvārdu, to maiņu, personas dzīvesvietu, personu apliecinošajiem dokumentiem u. c. Informāciju izmanto statistisku pētījumu veikšanai, nodokļu prognozēšanai, aprēķināšanai, vēlēšanu organizēšanai un citu valstiski nozīmīgu procesu veikšanai (Pilsonības, 2015).

Iedzīvotāju dabiskās kustības – dzimšanas un miršanas – faktu reģistrāciju nosaka Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums. Dzimtsarakstu iestāde ziņās par reģistrētajiem dzimšanas un miršanas faktiem, par noslēgtajām laulībām iekļauj, aktualizē un atjauno vienotā Civilstāvokļa aktu reģistrācijas informācijas sistēmā, kuras pārzinis un turētājs ir PMLP. Kārtību, kādā dzimtsarakstu iestāde, Tieslietu ministrija un PMLP iekļauj, aktualizē un atjauno vienotajā civilstāvokļa aktu reģistrā ziņās par civilstāvokļa aktiem, kā arī šo ziņu apjomu un kārtību, kādā tās izsniedz no vienotā civilstāvokļa aktu reģistra, nosaka Ministru kabinets (Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums).

ES dalībvalstu pilsoņiem ir tiesības brīvi ceļot un pārvietoties ES iekšējās robežās. Migrācijas politika ES iekšienē attiecībā uz ārpuskopienas valstu pilsoņiem ir vērsta uz to, lai piesaistītu konkrēta tipa migrantus, bieži vien cenšoties kompensēt darbinieku trūkumu ar specifiskām prasmēm. Emigrāciju ir īpaši sarežģīti noteikt, grūtāk ir uzskaitīt tās personas, kuras atstāj valsti, nekā tās, kuras ierodas. Lielākajai daļai ES dalībvalstu statistikas dati balstās uz administratīvo datu avotiem, piemēram, iedzīvotāju reģistriem, ārvalstnieku reģistriem, uzturēšanās vai darba atļauju reģistriem, veselības apdrošināšanas reģistriem un nodokļu reģistriem, un Latvija nav izņēmums. Eiropas Komisijas struktūrvienība *Eurostat* sagatavo statistikas datus par daudziem jautājumiem, kas ir saistīti ar starptautiskās migrācijas plūsmām, ārvalstu valstspiederīgo iedzīvotāju skaita apsekojumu un pilsonības iegūšanu. ES dalībvalstu statistikas iestādes šos datus vāc katru gadu un pēc tam tos iesniedz Eiropas Komisijas Statistikas birojam *Eurostat*. Kā norādīts Regulas Nr. 862/2007 2. panta 1. punktā, tiek uzskaitīti tie imigranti, kuri ES dalībvalsts teritorijā uzturas (vai plāno uzturēties) vismaz 12 mēnešus, kā arī emigranti, kas ārvalstīs dzīvo ilgāk nekā 12 mēnešus. *Eurostat* apkopotie dati attiecas uz 12 mēnešu vai ilgāka perioda migrāciju, tādējādi jēdziens “migranti” attiecas uz personām, kuras ir migrējušas viena vai vairāku gadu laikā, kā arī uz personām, kuras migrē pastāvīgi (*Eurostat*). Migrācijas datu uzskaitē Latvijā ir viena no problemātiskākajām, un oficiālās iedzīvotāju migrācijas statistikas datu kvalitāte kļūs augstāka, ja emigrējušie iedzīvotāji informēs PMLP Iedzīvotāju reģistru par savu jauno dzīvesvietu ārzemēs. No valsts puses to varētu sekmēt izmaiņas likumdošanā, kas paredzētu stimulus iedzīvotājiem un arī pašvaldībām sniegt šo informāciju minētajam reģistram.

Ņemot vērā negatīvās demogrāfiskās tendences, kas pastāv kopš 90. gadu sākuma, svarīga nozīme ir demogrāfisko procesu un to ietekmējošo faktoru izpētei Latvijā, un par to liecina zinātniskie un sociāldemogrāfiskie apsekojumi.

Vērtējot pētījumus, kas kopš 2000. gada sākuma veikti Latvijā un ir saistīti ar demogrāfiskām problēmām, var nodalīt šādus tematiskos virzienus:

- laulība un ģimene Latvijā;
- iedzīvotāju veselība un to ietekmējošie faktori, alkohola lietošanas un narkomānijas izplatība;

- iedzīvotāju reproduktīvā uzvedība;
- sociālekonomiskie faktori un tautas ataudze;
- iedzīvotāju migrācija.

Laulība un ģimene Latvijā un iedzīvotāju reproduktīvā uzvedība

Lai arī 21. gadsimtā arvien biežāk tiek deklarēts, ka ģimenes institūts ir novecojis un sevi izsmēlis, proti, ka ir ārkārtīgi liels šķiršanās procents, izplātās jaunas cilvēku kopdzīves alternatīvas un modeļi, tomēr, runājot par dzimstību, jaunas dzīvības radišana un lološana asociējas ar laulību un ģimeni.

Laulības un ģimenes problēmas ir viens no faktoriem, kas nosaka dzimstības intensitāti noteiktā vietā un laikā. Tāpēc laulības un ģimenes dzīves jautājumi analizēti daudzos pētījumos.

Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, arī Latvijā 20. gadsimta beigās un 21. gadsimtā neregistrēta kopdzīve kļūst par arvien populārāku ģimenes organizācijas formu. Latvijā, vecākiem sastāvot laulībā, 2014. gadā piedzima 56% bērnu (1991. gadā – 81,6%) (CSP, 2015).

Pētījums “**Par laulību neregistrēšanas problemātiku**” veikts 2015. gadā, un tas analizē laulības neregistrēšanas iemeslus, identificē ar laulības neregistrēšanu saistītus riskus ikdienas dzīvē un no tiem izrietošos tiesiskā regulējuma problēmu jautājumus. Laulību par novecojušu institūciju atzīst 24% cilvēku vecumā no 18 līdz 64 gadiem – 28% vīriešu un 20% sieviešu; pirms bērna ieņemšanas noteikti precētos 28% vīriešu un 40% sieviešu (Putniņa, 2015). Pētījumā iegūtos rezultātus daļēji iespējams salīdzināt ar tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS 2008. gadā veiktā pētījuma “**Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā**” rezultātiem (SKDS, 2008). Pētījumā tika noskaidrotas dažādu demogrāfisko grupu pilnvērtīgas attīstības, eksistences priekšnosacījumi, ģimeņu (bez bērniem un atkarībā no bērnu skaita ģimenē) kvalitatīvās vajadzības (valsts un pašvaldības atbalsts, sniedzot sociālos u. c. pakalpojumus, to pieejamība, svētku organizēšana, teātra, kino, muzeju pieejamība); noskaidrots, kādi faktori veicina un kavē bērnu dzimšanu ģimenē un kādi ir iespējamie risinājumi. Līdzās šiem jautājumiem izpētīts, kā panākt pozitīvu pieeju bērnu audzināšanā šķirtās ģimenēs, un izziņāts sabiedrības viedoklis par ģimenes valsts pabalsta apmēra noteikšanu atkarībā no ģimenes ienākumiem, kā arī tas, kādi valsts kompensējošie pasākumi spētu aizvietot ģimenes valsts pabalstu. Lai projekta gaitā konstatēto situāciju uzlabotu, tika izteikti vairāki priekšlikumi, tomēr tie Latvijā netika ieviesti pat daļēji, jo to īstenošanu pārtrauca globālās ekonomiskās krīzes izpausmes.

Galvenais, kas traucē radīt un izaudzināt pilnvērtīgus sabiedrības locekļus, ir ekonomiskās grūtības, nestabilitāte. Ekonomiskās grūtības rada ierobežotu pieeju dažādiem resursiem – izglītībai, veselībai, darbam, tas savukārt veicina šo grupu nokļūšanu ekonomiskās grūtībās, veidojot apburto loku. Aptaujātie

Latvijas iedzīvotāji par galveno problēmu, kas jārisina, lai uzlabotu ģimeņu situāciju, uzskata pabalstu palielināšanu un bērnudārzu nepieejamību.

Bērnu dzimstību kavē nedrošība par nākotni, slikts veselības stāvoklis, piemērota partnera trūkums un neatbilstoši sadzīves apstākļi. Ekonomiskās drošības sajūtu var veicināt iespējas apvienot darbu ar ģimenes dzīvi, kas paredz pieejamu bērnu aprūpi u. c. Reizēm pat būtiskāks faktors par piemērotiem sadzīves apstākļiem ir emocionālā attieksme, vērtības, audzināšana, atbalstoša sabiedrības, ģimenes attieksme. Par nepieciešamiem priekšnoteikumiem tika atzīti valsts ekonomiskās situācijas uzlabošanās, bezdarba mazināšanās, dzīves labklājības pieaugums, kvalitatīva izglītības sistēma, sabiedriskā drošība un kārtība (SKDS, 2008).

Zemais dzimstības līmenis, augstais šķirto laulību procents un citi statistikas rādītāji, kas raksturo ģimenes kā sociāla institūta stabilitāti, Latvijā jau kopš 90. gadu sākuma vērtējami kā kritiski. Tie raksturo sabiedrības veselības problēmas kopumā, un to rašanos nosaka daudzu faktoru – sociālu, ekonomisku, bioloģisku, vēsturisku un arī psiholoģisku – mijiedarbība. Pētot šo faktoru mijiedarbību, ir iespējams vairāk apzināt problēmu cēloņus un līdz ar to arī veidot pamatotu un mērķtiecīgu rīcības programmu, lai uzlabotu demogrāfisko situāciju. Šo jautājumu noskaidrošanai veltīti Latvijas Republikas tolaik pastāvošās Bērnu un ģimenes lietu ministrijas pasūtījuma pētījumi: **“Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte”** un **“Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstības veicinošo faktoru izpēte”**, kurus veikuši Latvijas psihologi un sociologi (Sebre, 2004; Berga, 2005).

Šobrīd ir pietiekami daudz informācijas par bērībā gūtās traumējošās pieredzes ilgstošu negatīvo ietekmi uz individa veselību: depresija, izolācijas sajūta un stigmatizācija, zema pašapziņa, zema pašcieņa, atkarību izraisošu vielu lietošana ir visbiežāk sastopamie ilgtermiņa iespaidi uz bērniem, kas pakļauti jebkura veida vardarbībai un atstāti novārtā. Tieši un netieši arī māsaimniecības/ģimenes nepilnības un disfunkcija var izraisīt negatīvas psihosociālas un veselības sekas ilgtermiņā. Bērna dzīvošana ģimenē, kurā kāds ģimenes loceklis ir alkoholiķis, atkarīgs no narkotikām, garīgi nevesels vai arī ir vai ir bijis ieslodzīts cietumā, negatīvi ietekmē šī bērna turpmāko dzīvi. Šiem jautājumiem veltīti dažādu Eiropas un pasaules organizāciju vadībā veiktie pētījumi arī Latvijā, un tie ir: **“Pētījums par Latvijas jauniešu bērībā gūto nelabvēlīgo pieredzi”**, **“Iespējamie riski, kas varētu pasliktināt bērnu situāciju”**, **“Ģimene un veco iedzīvotāju vajadzības”**, **“Jaundzimušo dzīves kvalitātes perspektīva”**. Pētījums veikts Kurzemē un Liepājā (Slimību profilakses un kontroles centrs).

Vardarbība ģimenē ir viena no nopietnākajām problēmām, kas apdraud ģimeņu stabilitāti un labklājību un kas var izjaukt ģimeņu dzīves ciklu un no paaudzes paaudzē atražot izkropļotas attiecības ģimenē. No vardarbības ģimenē var ciest jebkurš ģimenes loceklis – bērni, sievietes, vīrieši, vecvecāki,

tomēr visbiežāk cietušie ir sievietes un bērni (tai skaitā bērni, kas redz vardarbību pret savu māti vai kādu citu tuvu cilvēku). Šiem jautājumiem Latvijā veltīti šādi pētījumi: “**Vardarbība pret sievieti ģimenē – visas sabiedrības un valsts problēma**” (*Violence against women*) (Slimību profilakses un kontroles centrs), “**Vardarbība un veselība**” (Putniņa, 2007), “**Vardarbība ģimenē**” (Slimību profilakses un kontroles centrs).

Līdzās minētajiem pētījumiem demogrāfiskos procesus analizē arī zinātnieki, kuri, darbojoties Stratēģiskās analīzes komisijā, izveidojuši zinātnisko rakstu krājumu “**Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21. gadsimta sākumā**”, veltītu Latvijas demogrāfisko attīstību likumsakarību noskaidrošanai un problēmu analīzei (Stratēģiskās analīzes komisija). Tajā ietverti dažādu institūciju un iedzīvotāju izpētes nozaru speciālistu sagatavotie 10 raksti par valsts iedzīvotāju skaita, sastāva, dabiskās un migratīvās kustības jautājumiem, kā arī analizētas demogrāfiskās attīstības īpatnības atsevišķos reģionos un gaidāmās pārmaiņas tuvākajās desmitgadēs. Krājumā ievietoti visai atšķirīgi raksti, no kuriem izriet, ka 21. gadsimta pirmajos piecos gados valstī nedaudz pieaugusi dzimstība un dzīvotspēja, tomēr paaudžu maiņa noris strikti sašaurinātā apjomā un mirušo skaita pārsvars pār dzimušo skaitu joprojām ir visai liels. Depopulācija vērojama visos valsts reģionos un visiem skaitliski lielākajiem etnosiem.

Iedzīvotāju veselība un to ietekmējošie faktori

Svarīgi ir vispusīgi un padziļināti pētīt iedzīvotāju attīstības kvalitatīvos aspektus: iedzīvotāju veselības stāvokli, tā dinamiku un diferenciāciju un būtiskus mirstības riska faktoros, reproduktīvās ievirzes un bērnu aprūpes situāciju.

Šo jautājumu analīzi turpmākajos gados atspoguļo dažādu Latvijas un starptautisku organizāciju pētījumi. Latvijā pētījumi par to, kā paradumi ietekmē veselību, veikti, lai analizētu dažādus veselību raksturojošos aspektus. Tā, piemēram, veselības pašnovērtējuma rādītājus kopš 2005. gada ik gadu sniedz Eiropas Kopienas statistikas (EU-SILK) apsekojumi, kuros tiek noskaidrota cilvēku pašsajūta un subjektīvais viedoklis par savu veselību. Katru otro gadu FINBALT (Somijas un trīs Baltijas valstu) veselības monitoringa ietvaros tiek realizēti pētījumi par 15–64 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju paradumiem, kas ietekmē veselību. Šie pētījumi aizsākās 1998. gadā saskaņā ar projektu par sadarbību starp Somiju un Baltijas valstīm (Slimību profilakses un kontroles centrs). Vienotās un nemainīgās metodikas dēļ ir uzkrājušies unikāla datubāze, kuru var izmantot ar veselību saistīto paradumu novērtēšanai gan laika dinamikā valsts mērogā, gan FINBALT projekta starpvalstu salīdzināšanai. FINBALT monitorings tiek izmantots pieaugušo iedzīvotāju veselības, dzīvesveida paradumu un ar to saistīto faktoru pētīšanai. Tā mērķis ir papildus statistikas datiem iegūt informāciju par populācijas veselības pašvērtējumu, veselības aprūpes izmantošanu, profilaktisko aktivitāti. Pētījumā iegūtā informācija palīdz

apzināt svarīgākās veselības problēmas, to ģeogrāfisko un demogrāfisko izplatību, dinamiku laikā, kā arī noteikt sabiedrības veselības stratēģiskās prioritātes.

Veikti daudzi pētījumi par faktoriem, kas ietekmē veselību, un par paradumiem, kas ļauj saglabāt un stiprināt pusaudžu un jauniešu veselību. Pusaudži vecumā no 11 līdz 15 gadiem saskaras ar daudzām problēmām un izaicinājumiem, mainās attiecības ar ģimeni un vienaudžiem, notiek fiziskas un emocionālas izmaiņas, kas saistītas ar augšanu un nobriešanu. Pusaudžu periodā jauniem cilvēkiem palielinās vēlme pēc autonomijas un vēlme pieņemt lēmumu neatkarīgi no citiem, tāpēc tiek ietekmēta viņu veselība un veselības paradumi. Uzvedība, kas izveidojusies šai periodā, vēlāk ietekmē arī pusaudžu fizisko un garīgo veselību, uztura paradumus, fiziskās aktivitātes līmeni, smēķēšanu un alkohola lietošanu u. c. Tāpēc Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījumi ne tikai uzskatāmi parāda, kādas problēmas iezīmējas pusaudžu populācijā, bet arī ļauj prognozēt, kādi ar veselību saistītie riski sagaidāmi nākotnē, kad viņi kļūs par pieaugušajiem.

Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījumi (angl. *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC)) Latvijā tiek organizēti Pasauls Veselības organizācijas (turpmāk – PVO) uzraudzībā, un tie ir: **“Latvijas skolēnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums”** (2005/2006; 2009/2010, 2013/2014), **“Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījumi”** (2013/2014, 2009/2010, 2008, 2007, 1991–2006), **“PVO Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums Latvijā”** (2014, 2011, 2007), **“Veselība un psihoemocionālā labklājība skolas vecuma bērniem Latvijā”** (2008), **“Fiziskā aktivitāte un sēdošs dzīvesveids skolas vecuma bērniem Latvijā”** (2007), **“Uztura paradumi un ķermeņa masa skolas vecuma bērniem Latvijā”** (2007), **“Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā 1991.–2006.”** (Slimību profilakses un kontroles centrs).

Iedzīvotāju reproduktīvā uzvedība

Valsts demogrāfiskās attīstības kontekstā ne mazāk svarīgi ir iedzīvotāju reproduktīvās veselības un uzvedības jautājumi. Reproduktīvās veselības rādītāji raksturo visas sabiedrības veselības stāvokli, jo mātes un tēva veselība būtiski ietekmē bērna attīstību un veselību no tā ieņemšanas brīža. Pēdējā desmitgadē reproduktīvās uzvedības jautājumiem ir veltīti vairāki pētījumi: **“Latvijas sieviešu seksualitāte un kontracepcijas lietošanas paradumi”** (Slimību profilakses un kontroles centrs), **“Latvijas iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju (2003–2011)”** (biedrība “Papardes zieds”, 2012), **“Nevēlamas grūtniecības aspekti”** (“Papardes zieds”, 2013). Pētījumā tika vērtēti sociāldemogrāfiskie un ekonomiskie faktori, kontracepcijas lietošanas paradumi, kā arī zināšanu par reproduktīvo veselību līmenis. Pētījums atklāj, ka sieviešu zināšanas par kontracepciju ir viduvējas un nav atkarīgas no sievietes vecuma, izglītības, grūtniecību un dzemdību skaita iepriekš.

Klīnikas EGV pasūtītais pētījums **“Vīriešu neauglība – mīti, attieksme un izpratne”** (Slimību profilakses un kontroles centrs) īpašu uzmanību pievēršis zināšanām par vīriešu neauglības jautājumiem.

Sabiedrības reproduktīvo veselību nenoliedzami ietekmē alkohola un citu atkarību izraisošo vielu lietošana. Šo parādību izplatību un informētību par to, kādas sekas uz Latvijas sabiedrību atstāj kaitīgie ieradumi, analizē virkne pētījumu. Ik gadus Slimību profilakses un kontroles centrs apkopo un publisko dažādus tematiskos ziņojumus un pētījumus, piemēram, **“Jaunās psihoaktīvās vielas Latvijā: situācijas analīze 2007.–2014.”**, **“Smēķēšanas izplatība un sekas Latvijā 2014. gadā”**, **“Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība sievietēm grūtniecības laikā”**, **“Smēķēšanas izplatība un sekas Latvijā”**, **“Situācija narkotiku un narkomānijas problēmas jomā Latvijā”**, **“Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība un sekas Latvijā”**, **“Atkarību izraisošo vielu profilakse Latvijā”**, **“Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū”** (LASPAD) un citi.

Sociālekonomiskie faktori un tautas ataudze

Zemais dzimstības līmenis, augstais pāragrais mirstības līmenis un lielais gados jauno izceļotāju skaits novedis pie būtiska iedzīvotāju skaita samazinājuma Latvijā. 2013. gada Valsts kancelejas administrēta projekta pētījumā **“Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte”** konstatēti galvenie faktori – finansiālā stabilitāte un nodarbinātība –, kuri tiek izvērtēti, plānojot bērnu, turklāt nodarbinātības nozīme pieaug ar katru nākamo bērnu (Valsts kanceleja, 2013). Vēlamo bērnu skaitu ģimenē visbiežāk traucē sasniegt nepietiekami ienākumi (46% respondentu), nestabili ienākumi (40%), nestabila valsts/pašvaldību atbalsta politika (39%). Pētījums liecina, ka darba devēji ģimeni neatbalsta un nav tai draudzīgi. Kaut gan valsts ir noteikusi aizsardzību grūtniecēm un vecākiem, 22% respondentu norādīja, ka darba devēji nav nodrošinājuši nekādus atvieglojumus vecākiem ar bērniem. Pētījumā konstatēts, ka bērnu radišana negatīvi ietekmē sievietes un arī vīriešu karjeru, kuriem ir trīs un vairāk bērnu; ja mājās kopā ar bērnu pavada vairāk nekā gadu, pastāv risks zaudēt kvalifikāciju (45%). Pētījumā secināts: lai samazinātu bērnu radišanas un aprūpes ietekmi uz nodarbinātību, ir jāveicina iespēja vecākiem, un īpaši mātēm, ātrāk atgriezties darbā, dalīt bērna aprūpes pienākumus un savienot ģimenes un darba dzīvi. Pētījumā norādīts, ka viens no iespējamajiem risinājumiem darba un ģimenes savienošanai, kopjot mazus bērnus un saglabājot ekonomisko stabilitāti ģimenē, ir savas darbavietas radišana – sava uzņēmuma veidošana vai pašnodarbinātība. Pētījumā arī konstatēts, ka negatīva ietekme uz dzimstību ir nelegālai nodarbinātībai, tādēļ dzimstības veicināšanai būtiski ir nelegālo nodarbinātību aizstāt ar legālo. Pētījumā vērsta uzmanība uz to, ka nepietiekama ir bērna aprūpes pakalpojumu pieejamība tad, kad vecākiem jāuzsāk darba gaitas. Būtisks

atbalsts bērna pieskatīšanai visiem, kuru bērni ir sasnieguši 1,5 gadu vecumu, ir valsts bezmaksas bērnudārza nodrošināšana vai līdzmaksājums auklišu dienestam un privātajiem bērnudārziem. Svarīga ir bērnu pieskatīšanas savienošana ar darbu, ja bērns mācās sākumskolā, jo šāda situācija rada spriedzi vecākos un apdraud bērnu drošību.

Pētījumā **“Sievietes biznesā un lauksaimniecībā”** konstatēts, ka svarīgākās problēmas sieviešu uzņēmējdarbībā Latvijā ir saistītas ar uzņēmējdarbības vidi, valsts attieksmi pret mazo un vidējo uzņēmējdarbību, likumdošanas mainīgumu (Zīverte, 2005). Sieviešu uzņēmējdarbībai ir raksturīga paļaušanās uz sevi un savu ģimeni un vāja ticība valsts un pašvaldību institūcijām. Īpaši lauku sieviešu uzņēmējdarbības uzsākšanas motivācija bieži saistīta ar rūpēm par ģimeni un bērniem, nepieciešamību sagādāt līdzekļus bērnu audzināšanai un izglītošanai.

Labklājības ministrija realizējusi vairākus pētījumus par faktoriem, kas ietekmē demogrāfisko situāciju. Kā nozīmīgākais minams **“Pētījums par horizontālās politikas “vienlīdzīgas iespējas” ieviešanas efektivitāti 2007.–2013. gada plānošanas periodā”** (Labklājības ministrija, 2013a). Pētījuma rezultātā secināts, ka likumdošanā nepieciešams iestrādāt normas, kas paredz tēviem izmantot daļu no bērna kopšanas atvaļinājuma, tādējādi bērna aprūpē biežāk tiktu iesaistīti tēvi un sievietēm dota iespēja ātrāk atgriezties darba tirgū. Pētījumā norādīts, ka jāveicina aktivitātes, kas vērstas uz sadarbību ar darba devējiem, aktualizējot jautājumu par vīriešu darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējām, kā arī nepieciešams paredzēt saīsinātu (apmaksātu) darba laiku vecākiem, kuri atgriežas darba tirgū, līdz bērns sasniedz pusotra gada vecumu. Pētījums akcentē arī nepieciešamību izstrādāt stratēģiju skolas vecuma bērnu pieskatīšanai pēc mācībām, nodrošinot bērnu pieskatīšanu skolā visas dienas garumā. Pētījumā konstatēts, ka Latvijā vērojama gan darba tirgus horizontālā segregācija pēc dzimuma – sieviešu koncentrēšanās zemāk apmaksātajos darba tirgus sektoros, gan vertikālā segregācija – niecīgs sieviešu skaits vadības līmeņos u. c. Tas nozīmē, ka nākotnē sievietēm būs mazākas pensijas un lielāks nabadzības risks.

Latvijā visvairāk nabadzībai ir pakļauti bērni, kuru vecāki ir bez darba, secināts pētījumā **“Trūcīgo mājsaimniecību ar bērniem raksturojums”** – vairāk nekā pusē trūcīgo mājsaimniecību (aptuveni 55%) cilvēki darbspējas vecumā ir bez darba, trūcīgās mājsaimniecības, kurās bērnu audzina viens vecāks, kas nestrādā, ir lielākā trūcīgo mājsaimniecību ar bērniem grupa (39%) (Labklājības ministrija, 2013b). Sociālās palīdzības veidi, kurus visbiežāk saņem trūcīgās mājsaimniecības ar bērniem, ir ģimenes valsts pabalsts (92%), dzīvokļa pabalsts (58%), pārtikas pakas (55%). Trūcīgās mājsaimniecība ar bērniem visvairāk saņem valsts piešķirtos pabalstus: ģimenes valsts pabalstu (92%), bērna kopšanas pabalstu (19%), bezdarbnieka pabalstu (14%), pensiju (vecuma, izdienas vai invaliditātes) (14%).

Kā ģimenes ienākumus ietekmē bērna ienākšana ģimenē, pētīts arī iepriekš. Tā, piemēram, **“Pētījumā par bērna kopšanas pabalstu, tā efektivitāti un**

vēlamajiem izmaksas periodiem” konstatēts, ka bērna kopšanas pabalsta saņemšanas periodā ģimenes ienākumi būtiski samazinās, turklāt ģimenes loceklim, kurš izmanto pilnu nepārtrauktu bērna kopšanas atvaļinājumu, pieaug risks palikt bez darba un sabiedrība vēl nav akceptējusi likumā noteikto dzimumu līdztiesības principu bērna kopšanas atvaļinājuma un bērna kopšanas pabalsta izmantošanas laikā (Latvijas Universitāte, 2002). Bērnu tēvi Darba likumā noteikto bērna kopšanas atvaļinājumu pagaidām izmanto maz. Savukārt pētījumā **“Nabadzības feminizācija: riska faktoru maiņa Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam”** secināts, ka vīriešu ienākumi caurmērā ir lielāki nekā sieviešu ienākumi (Labklājības ministrija, 2000). Sieviešu ienākumi galvenokārt koncentrējas vidējo ienākumu grupās, bet vīriešu ienākumiem ir lielāka variācija. Pētījuma rezultātā ir atklāti vairāki faktori, kas ietekmē sieviešu ienākumu līmeni: ģimenes statuss, ir bērns vai viņa nav, bērnu skaits, nodarbinātības statuss, izglītības līmenis, dzīvesvieta. Pētījumā norādīts, ka ģimeņu, kurās ir bērni, materiālā atbalstīšana ir uzskatāma par sociālās politikas prioritāti. Arī pētījumā **“Sabiedriskās domas aptauja par sociāli ekonomisko situāciju Latvijā”** secināts: lai atvieglotu rūpes par bērniem, viens no svarīgākajiem nosacījumiem ir lielāki bērnu pabalsti. Lielākus bērnu pabalstus kā svarīgu prasību norādīja 41% respondentu (Valsts kanceleja, 2008).

Savukārt pētījumā **“Diskriminācijas aizlieguma ievērošana darba tiesiskajās attiecībās pret jaunajām māmiņām”** konstatēts, ka nereti dzemdību un bērnu kopšanas atvaļinājuma dēļ jaunās māmiņas tiek nostādītas sliktākā situācijā nekā pārējie darbinieki (Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs, 2012). Darba devēji nav pretimnākoši, ja ir saslīmuši bērni vai citu ģimenes apstākļu dēļ nepieciešams doties mājās pirms darbalaika beigām; 34% respondentu norādījuši, ka bailes saglabāt pašreizējo darbu vai atrast jaunu darbu attur tos no vēl viena bērna radīšanas.

Līdzsvarotā Latvijas teritorijas attīstībā aktuāls ir jautājums par izglītības pieejamību. **“Pētījumā par mazo skolu tīklu Latvijā”** norādīts, ka, pieņemot lēmumu par skolu tīkla sakārtošanu, jāizvirza mērķis – nodrošināt pēc iespējas augstākas kvalitātes izglītību vistuvāk bērnu un skolēnu dzīvesvietai, sabalansējot to ar efektīvu finanšu līdzekļu pārvaldības principiem (Izglītības un zinātnes ministrija, 2013). Pētījumā atzīmēts, ka mazās lauku skolas var būt ne tikai vispārējās izglītības centri, bet arī mūžizglītības, kultūras un sabiedriskās dzīves centri, kas nodrošina izglītības pieejamību pēc iespējas tuvāk dzīvesvietai un piedāvā paplašinātu pakalpojumu grozu vietējiem iedzīvotājiem.

Aktuāli ir jautājumi par bērnu labklājību. Tā, piemēram, 2007. gadā veikts Labklājības ministrijas pasūtīts pētījums **“Ielas bērni Latvijā. Situācija un priekšlikumi tās uzlabošanai”** (Labklājības ministrija, 2007c). Pētījumā norādīts, ka viens no nopietnākajiem faktoriem, kas ietekmē obligātās izglītības pieejamību, ir vecāku nabadzība. Pētījumā noteikti 15 riska faktori, kas norāda uz iespējamību kļūt par problēmbērnu. Tie ir: alkoholisms un narkomānija, fiziska, seksuāla vai emocionāla vardarbība, klaiņošana, prostitūcija, datoratkarība,

noziedzība, agra seksuālā dzīve, viena vecāka zaudējums, abu vecāku aprūpes zaudējums, vecāku alkoholisms un citas atkarības, vecāku zemais izglītības līmenis, vecāku prombūtne ārzemēs, vecāku neieinteresētība bērnu audzināšanā, nepiemēroti sadzīves apstākļi, nabadzība. Pētījumā **“Ielas bērni Latvijā: problēmas un risinājumi”** konstatēts, ka galvenie cēloņi bērnu nonākšanai uz ielas ir nabadzība un konfliktējošas attiecības ģimenē (Lukašinska, 2002).

Bezdarbs ir viens no faktoriem, kas ietekmē demogrāfisko situāciju Latvijā un iedzīvotāju labklājību. Nereti tieši māmiņas ar maziem bērniem kļūst par bezdarbniecēm. Pētījumā **“Diskriminācija Latvijas darba tirgū”** konstatēts, ka diskrimināciju darba tirgū par aktuālāku problēmu salīdzinājumā ar citām sociālām problēmām uzskata cilvēki ar vājām latviešu valodas zināšanām, jaunieši secumā no 15 līdz 24 gadiem, sievietes pēc bērna kopšanas atvaļinājuma un pirmspensijas vecuma cilvēki vecumā no 50 līdz 64 gadiem (Nodarbinātības valsts aģentūra, 2014). Savukārt pētījumā **“Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”** secināts, ka ilgstoša bezdarba riskam ir pakļauti indivīdi bez darba pieredzes, bezdarbnieki vecumā ap 50 gadiem un sievietes ar bērniem vecumā līdz 15 gadiem (Labklājības ministrija, 2007a). Galvenie iemesli, kuru dēļ ekonomiski neaktīvas personas nemeklē darbu, ir darba pieprasījuma un piedāvājuma nesaskaņotība, invaliditāte (it īpaši vīriešu vidū) un arī bērnu kopšana (īpaši sievietēm). Pētījumā secināts, ka darba pieprasījuma pielāgošana atsevišķu iedzīvotāju grupu darba piedāvājuma specifikai varētu būt svarīga gan sociālās atstumtības, gan darba roku trūkuma mazināšanā. Valsts ģimenes politika ir vairāk vērsta uz bērnu dzimstības veicināšanu un vecāku atbalstu bērna pirmajos dzīves gados, taču vēlāk sniegtais atbalsts bērnu aprūpei un audzināšanai daudz bērnu ģimenēm ir nepietiekams.

Iedzīvotāju migrācija

Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā būtiski pieaugusi iedzīvotāju migrācija no Latvijas uz citām valstīm, galvenokārt ES dalībvalstīm. Latvijā veikti daudzi pētījumi par migrācijas jautājumiem. Pētījumā **“Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika”** konstatēts, ka tādus emigrācijas iemeslus kā finansiālas grūtības, nespēja Latvijā atrast darbu retāk min aizbraucēji no Rīgas. Neekonomiskie izstumšanas faktori biežāk veicinājuši aizbraukšanu no Rīgas un citām lielajām pilsētām (Latvijas Universitāte, 2015). Norādīts, ka labākas nodarbinātības izredzes ārzemēs ir vīriešiem; emigrantiem ar augstāko izglītību; emigrantiem ar Latvijas pilsonību salīdzinājumā ar tiem, kuriem tās nav; emigrantiem, kuriem ir darba pieredze; emigrantiem, kuru mītnes zeme ir Lielbritānija; emigrantiem, kuri ļoti labi vai brīvi pārvalda mītnes zemes valodu.

Savukārt pētījumā **“Darbspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”** konstatēts, ka vissvarīgākais iemesls, kāpēc respondenti vēlas doties uz ārvalstīm, lai

strādātu, ir augstāks atalgojums (87,4%); daudzi respondenti uzskata, ka ārvalstīs ir labāki darba apstākļi un labākas sociālās garantijas, jaunieši bieži vēlas iegūt jaunu pieredzi un nodrošināt sev lielākas izaugsmes iespējas nākotnē (Labklājības ministrija, 2007b).

Kopsavilkums

Kopš 21. gs. sākuma Latvijā veikts ievērojams skaits pētījumu, kas veltīti demogrāfijas problēmām un tautas ataudzei un kas notikuši vairākos nozīmīgos virzienos – laulība un ģimene, iedzīvotāju veselība un to ietekmējošie faktori (ieskaitot alkoholisma un narkomānijas apkarošanu), iedzīvotāju reprodūktīvā uzvedība, tautas ataudze un to ietekmējošie sociālekonomiskie faktori, iedzīvotāju migrācija un remigrācija. Pētījumi šajos virzienos turpinās.

Literatūra un avoti

- Berga, G., Tiltiņa, I., Buša, I., Dūselis, S. (2005) *Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstības veicinošo faktoru izpēte* [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/petijums_lauliliba.pdf (18.04.2016.)].
- Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums, pieņemts 14.12.2012. [<http://m.likumi.lv/doc.php?id=253442> (22.01.2017.)].
- Eurostat. Migrācijas un migrantu statistika [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/lv (21.01.2017.)].
- Izglītības un zinātnes ministrija (2013) Pētījums par mazo skolu tīklu Latvijā [<http://www.izm.gov.lv/images/statistika/petijumi/02.pdf> (10.12.2015.)].
- Labklājības ministrija (2007a) Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums. Pētījumi. Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums [<http://www.lm.gov.lv/text/674> (14.12.2015.)].
- Labklājības ministrija (2007b) Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte [http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/petijumi/geografiska_mobilitate.pdf (15.12.2015.)].
- Labklājības ministrija (2007c) Ielas bērni Latvijā. Situācija un priekšlikumi tās uzlabošanai [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/ielas_berni_lv.pdf (10.12.2015.)].
- Labklājības ministrija (2000) Nabadzības feminizācija: riska faktoru maiņa Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam. Publikācijas un statistika. Pētījumi [http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/lm_soc_polit_petijums2000g.pdf (25.09.2015.)].
- Labklājības ministrija (2013a) Pētījums par horizontālās politikas “vienlīdzīgas iespējas” ieviešanas efektivitāti 2007.–2013. gada plānošanas periodā. Publikācijas un statistika. Pētījumi [http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/121213_gala_zin.pdf (21.08.2015.)].
- Labklājības ministrija (2013b) Trūcīgo māsaimniecību ar bērniem raksturojums. Publikācijas un statistika Pētījumi. [http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/izvertejums_trucigas.pdf (21.08.2015.)].
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde (2015) Demogrāfija 2015. [https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/publication/2017-08/Nr%2011%20Demografija%202015%20%2815_00%29%20LV_EN.pdf (20.12.2016.)].
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde (2016) Veselības pašnovērtējums (EU-SILC apsekojums) [<https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/veseliba/tabulas/metadati-veselibas-pasnovertejums-eu-silc-apsekojums> (14.12.2015.)].

- Latvija Republikas Tiesībsarga birojs (2012) Diskriminācijas aizlieguma ievērošana darba tiesiskajās attiecībās pret jaunajām māmiņām. Diskriminācijas aizlieguma ievērošana darba tiesiskajās attiecībās pret jaunajām māmiņām [http://www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/dokumenti_un_tiesibu_akti/maminas_petijums.pdf (10.12.2015.)].
- Latvijas Universitāte (2002) Pētījums par bērna kopšanas pabalstu, tā efektivitāti un vēlamajiem izmaksas periodiem. Publikācijas un statistika. Pētījumi [http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/labklajibas_ministrijas_socialas_politikas_petijumu_rezultati_2002.gada.pdf (15.09.2015.)].
- Latvijas Universitāte (2015) Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora [http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/2016/FSI_Ceribu_diaspora_pub.pdf (15.12.2015.)].
- Lukašinska, I. (2002) *Ielas bērni Latvijā: problēmas un risinājumi* [http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/Provid_Ielas_berni.pdf (14.12.2015.)].
- Nodarbinātības valsts aģentūra (2014) Diskriminācija Latvijas darba tirgū. Pētījumi. Diskriminācija Latvijas darba tirgū [http://www.nva.gov.lv/docs/30_53217f16241943.63850296.pdf (14.12.2015.)].
- Papardes zieds (2012) Latvijas iedzīvotāju reproduktīvās veselības pētījums. 2012. [http://www.papardeszieds.lv/attachments/311_PapardesZieds_WEB.compressed.pdf (25.09.2015.)].
- Papardes zieds (2013) Pētījums lauž stereotipus par abortu veikušām sievietēm [http://www.papardeszieds.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=341:-ptjums-lau-stereotipus-par-abortu-veikum-sievietm&catid=2:jaunumi&Itemid=3 (25.09.2015.)].
- Pārresoru koordinācijas centrs (2013) Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Publikācijas un pētījumi [http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (20.08.2015.)].
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (2015) 2015. gada publiskais pārskats [http://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/jaunumi/publikacijas/gada-parskati/pmlp-2015.-gada-p%C4%81rskats-(pdf).pdf (22.01.2017.)].
- Putniņa, A. (2007) *Ziņojums par situāciju Latvijā “Vardarbība un veselība”* [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/vardarbiba_veseliba.pdf (10.12.2015.)].
- Putniņa, A., Dupate, K., Mileiko, I., Brants, M. (2015) *Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku* [http://www.pkc.gov.lv/images/Gala_zinojums_19012016.pdf (10.12.2015.)].
- Sabiedrības profilakses un kontroles centrs [https://www.spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/ (02.08.2017.)].
- SDKS (2008) Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā. Latvijas iedzīvotāju aptauja [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/demogr_gim_lv.pdf (10.12.2015.)].
- Sebre, S., Ļebedeva, L., Trapeniece, I. (2004) *Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte* [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/petijums_veicinosi_faktori.pdf (26.09.2015.)].
- Zīverte, L., Šūmane, S., Tisenkopfs, T. (2005) *Sievietes biznesā un lauksaimniecībā. Eiropas Komisijas un Norvēģijas valdības finansēta projekta pētījums* [http://www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/situacija_latvija/gala_zinojums_lm_latv.pdf (21.08.2015.)].
- Valsts kanceleja. Sabiedriskās domas aptauja par sociāli ekonomisko situāciju Latvijā. Pētījumu un publikāciju datubāze [http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=3352 (26.09.2015.)].